

יחס הדיון בחליבה בשבת במשנת הרבנים הראשיים

תחום הדעת תלמוד, מפמ"ר - הרב יהודה זולדן
 כתיבה | הרב דוד עצמון, מפקח ארצי תלמוד ותושב"ע

שכבת גיל: חט"ב – מסלול תלמוד
 מספר שיעורים מומלץ: 1-2

מבוא:

שאלת החליבה בשבת היא שאלה הלכתית אחת מיני רבות ולכאורה אין לה חשיבות מיוחדת. ועם זאת הדיון סביב שאלה זו חושף רבדים מרתקים בעצם הדיון ההלכתי.

השיעור מבוסס על המאמר של הרב יהודה זולדן המופיע בשער המאמרים (בנספח 1 מופיע חלקו הראשון), אולם קשה לתלמיד מן השורה להתמודד עם מאמר הלכתי עיוני בכוחות עצמו. השיעור נועד למקד כמה נקודות מבט לנושאים העולים מתוך המאמר.

כיון שמדובר בנושא מורכב השיעור, מיועד בעיקר לתלמידי מסלול תלמוד או לתלמידים שהם ברי הכי.

מטרות:

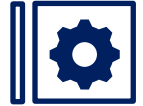
- בתחום התוכן – להבין את השאלות המרכזיות שהפוסקים מתמודדים איתן.
- בתחום המיומנויות – ללמוד כיצד לקרוא מאמר הלכתי.
- בתחום הערכים – להכיר שיקולים ערכיים שהפוסקים מתחשבים בהם.

מושגים מרכזיים שיילמדו:

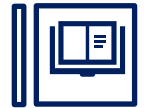
אבות ותולדות בשבת, אמירה לגוי בשבת.

משאבי למידה:

- נספחים
- נספח 1 – מאמר הב זולדן – חלק א
- נספח 2 – כרטיסיות לעבודה בקבוצות

מבנה השיעור:

- שלב א - פתיחה במליאה
- שלב ב - עבודה בקבוצות
- שלב ג' - סיכום במליאה

מפאך פשייליך

שלב א - פגישה באוילאפ

1. הצגת הנושא:

השיעור שלפניכם מבוסס על חלקו הראשון של מאמרו של הרב יהודה זולדן "שמירת

השבת ושמירת מנהגים" (נספח 1).

בשיעור נבקש למקד את עיוננו בכמה שאלות שהמאמר סובב סביבו. לתלמידים בעלי רצון מומלץ ללמוד את המאמר כולו. השאלה ההלכתית שהמאמר עוסק בה בחלק זה היא שאלת החליבה בשבת בישוב היהודי המתחדש בארץ ישראל.

2. דיון:

מה לדעתכם עורר את שאלת החליבה בתקופה המדוברת?

התשובות ירוכזו על הלוח.

3. הפניה למאמר לעיון בשאלה זו:

א. עיינו בסעיף 3 והסבירו מה גרם להתעוררות השאלה בתקופה זו?

ב. עיינו בסעיף 3 וציינו סיבה נוספת לכך ששאלה זו התעוררה.

שאלה ב - עבודה בקבוצה

חלקו את הכיתה לחמש קבוצות.

מוצעים להלן שלושה נושאי לימוד. על פי שיקול דעתכם, הנחו את התלמידים ללמוד את כולם או חלק מהם.

שאלה א - פלדריג מלאכה חולה בשבת

מבוא:

בתורה כתוב פעמים רבות שאסור לעשות מלאכה בשבת, אולם לא מפורש לאילו מלאכות הכוונה. חז"ל למדו שיש ל"ט מלאכות אסורות מהתורה שלומדים אותן מהמשכן. ל"ט מלאכות אלו מוגדרות כ"אבות מלאכות" אבל בנוסף להן יש מלאכות רבות הדומות להן ומוגדרות כ"תולדות". לעיתים חז"ל עצמם הגדירו את הקשר בין תולדה לאב מלאכה ולעיתים ראשונים ואחרונים עמלו לנסות ולהגדיר תולדות שונות ביחס לאבות.

בסוגיית חולב בשבת אנו רואים חמש דעות שונות בניסיון להגדיר מהו אב המלאכה שחליבה בשבת נחשבת תולדה שלו.

כל קבוצה תקבל מקור אחד (**מתוך נספח 2**) ותלמד אותו. בכל אחד מהמקורות יש קישור להסבר מתוך הספר 'פניני הלכה'.

הנחייה לקבוצות:

לימדו את המקור שקיבלתם היעזרו בקישור שבו 'פניני הלכה' וענו על השאלות שאחריו:

1. מהו אב המלאכה שחולב הוא תולדה שלו?
2. מהי הגדרת אב מלאכה זה? [מה מאפיין את המלאכה האסורה?]
3. מה הדמיון בין חולב לאב מלאכה זה?

שאלה ב - פייס מלאכה גויים בשבת

עיינו במאמר בפסקה 3 העוסק בהתכתבות בין הרב קוק לבין אנשי מקווה ישראל.

1. מה הגישה העקרונית של כל אחד מהצדדים לגבי שימוש במלאכת גוי בשבת?
2. עיינו בהמשך המאמר והביאו התייחסויות נוספות של הרב קוק לגישתו זו.
3. עיינו בנספח וכתבו מה דעתו של הרב גורן בסוגיה זו.

הרב שלמה גורן [הרב הראשי לישראל בשנים תשל"ג - תשמ"ג] "השימוש בנכרים כדי לפתור בעיות הלכתיות"

כאן עלינו לברר בעיה עקרונית... האם התורה ניתנה לעם ישראל, מתוך מגמה שעם ישראל יקיים אותה, ישמור עליה וייעזרו באומות העולם שאינם מצויים על תרי"ג מצוות, בביצוע כל אותם שירותים ומלאכות שאנו לא נוכל לעשותם... או שמא ... התורה ניתנה לנו שנקיים אותה כולה, מבלי להזדקק לנכרים שִׁפְרוּ [יעברו על הציוויים שבה] אותה...

מתברר שהתורה ניתנה לישראל על מנת לקיימה ללא עזרה של גוי שִׁפְר את התורה.

נשא ג - שיקולי פסיקה

1. עיינו בדברי הרב עוזיאל בפיסקה 3 וציינו אלו שני שיקולים מרכזיים הוא מעלה כדי להצדיק את ההכרח למצוא היתר.

2. עיינו בדברי הרב יעקב מאיר בפיסקה 3 וענו על השאלות הבאות:

א. בראשית דבריו הוא מזכיר את שני הטיעונים של הרב עוזיאל להקל. האם הוא מסכים לטיעונים אלו?

ב. בהמשך דבריו הוא מביא נימוק נוסף שמסתמך על "מלאכה שאינה צריכה לגופה".

1. הסבירו מהי מלאכה שאינה צריכה לגופה [היעזרו בדברי מחבר המאמר]?

2. מדוע לדעת הרב יעקב מאיר חליבה יכולה להיות "מלאכה שאינה צריכה לגופה"?

שאלה ג' - סיכום באיאל

המורה יסכם את העקרונות שנלמדו בשיעור.

נספחים

נספח 1 – מאמר של הרב זולדן – חלק א

דמויות החמ"ד תשפ"א - הראי"ה קוק, הרב יעקב מאיר ורבנים ראשיים לדורותיהם

כתיבה: הרב יהודה זולדן, מפמ"ר תושב"ע, מינהל החינוך הדתי

שמירת השבת, ושמירת מנהגים

הראי"ה קוק, הרב יעקב מאיר, והרב בן ציון מאיר חי עוזיאל עסקו בהרחבה בנושאי שמירת השבת ושמירת מנהגי אבות.

הם דנו בשאלות עקרוניות הקשורות לחזות היהודית - הפרהסיא הציבורית של מדינת ישראל בהקשר של שמירת השבת והחג, וכן לאורחות החיים של שומרי תורה ומצוות בארץ ישראל המתחדשת ויחסם למנהגי אבות ועדות כפי שנהגו בגלויות השונות.

סוגיות אלו מלוות אותנו עד היום בצורות שונות, אך העקרונות ההלכתיים והערכיים הם אותם עקרונות.

א. שמירת השבת

1. הכנאל פראשילץ משטר השבת – הצביון היהודי של מדינת ישראל

הרבנות הראשית לדורותיה עמדה על משמרת השבת והחגים, ובעיקר במה שקשור לפרהסיא של השבת והחג במדינת ישראל. מדובר בנושא מורכב ביותר. יש צרכים חיוניים שעל מנת להפעיל אותם, יש לחלל שבת - צבא וביטחון, משטרה, מכבי אש, בתי חולים ושרותי בריאות, מפעלים חיוניים, נמלים ואוויר ועוד. מבחינת הציבור שלא שומר תורה ומצוות אפשר לנהל בשבת וחג מערכת חיים רגילה – עבודה, לימודים, תחבורה ציבורית, שרותי רדיו טלוויזיה ועוד.

עם קום המדינה נקבע בחוק שיום המנוחה הרשמי של מדינת ישראל הוא שבת וחג. אך אותם שאינם שומרי שבת, מעוניינים לנצל את היום לקניות, תחרויות ספורט, בלויים ועוד. שאלת הפרהסיא של מדינת ישראל מעסיקה אותנו עד היום הזה. יש בשנים האחרונות כרסום בעניין, ויש עיריות שמעודדות תחבורה ציבורית, פתיחת קניונים ומקומות בילוי בשבת.

גם בפני ציבור ששומר שבת, הונחו שאלות חדשות. עם התפתחות הטכנולוגיה התעוררו שאלות הקשורות לאופן השימוש עם מכשירי חשמל חדשים, רופאים, אנשי צבא ובטחון, חקלאים, שאלו שאלות חדשות הקשורות לשבת ועוד.¹

אנו נמקד את העיון בהנהגתם של הרבנים הראשיים בתחום החקלאות בשבת, ובעיקר במה שקשור לחליבה בשבת ושימור תוצרת החלב. יהודים עלו לארץ והקימו יישובים חקלאיים ובהם גם ישובים של חקלאים שומרי תורה ומצוות. הלכה היא שאסור לחלוב בשבת, מאידך חייבים לחלוב את הפרות, כי זה צער בעלי חיים גדול מאוד. בחוץ לארץ גוי היה חולב בשבת, אך החלוצים שעלו לארץ ישראל, דגלו בעבודה עברית, ולא העסיקו גויים גם לא ביום חול. מה גם שלא היה קל למצוא גויים שיסכימו לעבוד אצל יהודים, בשל המתח והאיבה שבין יהודים וערבים. לא היה אז גם שום אמצעי טכנולוגי באמצעותו אפשר לחלוב בשבת. אלו הגיעו לעולם רק לאחר מספר שנים.

נעיין בדרכי התמודדותם בסוגיה זו של הראי"ה קוק, הרב יעקב מאיר, והרב בן ציון מאיר חי עוזיאל, עוד בימים שלפני קום המדינה, ולאחר מכן נעיין בשאלות ההלכתיות בדרכי ההתמודדות של הרבנים הראשיים לדורותיהם עד היום הזה, גם לאחר המצאת מכונות החליבה.

שנת תשפ"א היא ערב שמיטה (שנת תשפ"ב היא שנת שמיטה). הדיונים ההלכתיים אודות חליבה בשבת לא קשורים לשנת שמיטה, אבל הדיון יכול לאפשר לנו להתבונן וללמוד על האתגרים וההתמודדויות של חקלאים שומרי שבת. זאת בנוסף לשאלות הקשורות לגידולי אדמה – כלאים, תרומות ומעשרות, שמיטה, ועוד.

בשונה מהעבר הלא רחוק, סך המתפרנסים כיום מחקלאות הוא קטן מאד, ובחברה מודרנית ומתועשת כנראה שזה מספיק. עם ישראל שב לארץ, והארץ מאירה פנים - ההישגים החקלאיים של

¹ סקירה מקיפה על פעילויות הרבנים הראשיים לדורותיהם למען שמירת השבת, ראה: הרב יהודה שביב, "על משמרת השבת", 70 שנה לרבנות הראשית לישראל, חלק ב' עמ' 329-372.

מדינת ישראל בכל התחומים: חקלאות הקשורה לגדולי אדמה, וחקלאות בעלי חיים - עופות, בקר, צאן, דגים, הם עצומים בקנה מידה עולמי.

ואמר רבי אבא: אין לך קץ מגולה מזה, "ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא" (יחזקאל ל"ו, ח).
רש"י: מגולה מזה - כשתתן ארץ ישראל פריה בעין יפה אז יקרב הקץ, ואין לך קץ מגולה יותר (סנהדרין צ"ח, עא').

2. פאיסור לחלב בשבת

מספר תשובות לשאלה מדוע אסור לחלוב בשבת?

- א. **דש** - בגמרא (שבת צ"ה, עא') נאמר: "החולב... בשבת חייב חטאת. ... חולב חייב משום מפרק". רש"י הסביר שחליבה היא תולדה של מלאכת דש. מלאכת דש היא פירוק התבואה מהקליפה, פירוק אוכל ממקום מכוסה. כך גם בחליבה. החלב נמצא בעטיני הבהמה ואסור לפרק החלב משם.
- ב. **ממחק** - רבנו תם (שבת ע"ג, עב' תוספות דיבור המתחיל 'מפרק'), טען כנגד רש"י, שמלאכת דש היא רק בגידולי קרקע. לפי רבנו תם מפרק חייב משום ממחק. בעת הלחיצה על העטין של הפרה, מחליקים את העור של הבהמה. אך אם כך, הרי זו מלאכה שאינה צריכה לגופה, אלא שנח לו במחיקה זו, כדי שהבהמה לא תצטער מריבוי החלב, ושיוכל להיווצר חלב חדש.
- ג. **קוצר** - בתלמוד הירושלמי (שבת ז', ב) נאמר: "חולב משום קוצר". ניתן להסביר שהגדרה למלאכת קוצר היא רחבה יותר, ואין הכוונה דווקא לקצירה של תבואה בשדה. כל עקירה של דבר ממקום גידולו וחיותו הטבעי, זו מלאכת קוצר, זאת מפני שפעולת הקצירה העקירה ממקור החיות, מעניקה מעמד חדש ואחר לדבר שנעקר ממקומו.
- ד. **גוזז** כמו בגוזז שמפרק (מנתק) את הצמר מהבהמה, כך חולב מפרק (מנתק) חלב מהבהמה (שיטה מקובצת, כתובות ס', עא').
- ה. **טוחן** - מלאכת טוחן היא הפרדה של דבר לחלקים קטנים, וכאן יש הפרדה של החלב מהבהמה [זה לא דש לדעתו, כי דש זה רק בגידולי קרקע] (הרב אליעזר ממיץ, יראים השלם, סימן רעד).

3. פראייב קוק, פריס פון ציין מאיר אַזיאָל, פריס יאָקב מאיר: יאָזי טל שפּר"א און פּיגריס פּאָכגייס

א. לאורך כל הדורות, יהודים גידלו פרות לצריכת חלב אישית. רפתות לא היו נפוצות ובוודאי אין מדובר על רפתות גדולות, שאת תוצרתן מכרו לאחרים. חייבים לחלוב את הפרות, כי זה צער גדול להן אם הן לא נחלבות. את פעולת החליבה בשבת ובחג עשה גוי – "גוי של שבת". כל עוד היה מדובר על חקלאי שמחזיק פרות בודדות, גוים חלבו ואת החלב השמידו, או שיהודים חלבו והשמידו את החלב. החקלאים ספגו את ההפסד הכספי. עם התחדשות ההתיישבות היהודית החקלאית בארץ, הקימו רפתות גדולות יותר והתעוררה השאלה כיצד תתבצע החליבה בשבת? השמדת החלב שנחלב בשבת היא הפסד כספי גדול. מאידך חקלאים שאינם שומרי תורה ומצוות היו בעד "עבודה עברית" והתנגדו לכך שגויים יהיו שותפים בעבודה חקלאית.

ב. לראי"ה קוק הגיעה שמועה, שבחווה החקלאית במקווה ישראל חולבים פרות בשבת, וכן עושים פעולות אחרות שאסור לעשותן בשבת. במכתב מתאריך כ"א סיון תר"פ (1920) הוא כתב להנהלת החווה את המכתב הבא (אגרות הראיה חלק ד', אגרת קלא, [מהד' בית הרב, תשע"ח]):

הנני מוצא לי חובה קדושה להעיר את לבבכם, על דבר אשר הקשיבה אזני, ביחס להנהגה שבחווה היקרה שלכם עם קדושת יום שבת קודש.

סופר לי, את אשר לא אאמין, כי צעירינו העובדים אצלכם מחללים הם את השבת בעבודות אסורות, כמו חליבת הבהמות, והשקאת הצמחים.

אלופי היקרים, הייתכן דבר זה להיות?? הננו הולכים ונגשים אל גאולתנו ואל פדות נפשנו.

קומתנו הישראלית הולכת היא ומזדקפת, רואים אנו בעינינו כי פקד ה' את עמו, וחזיונות

תקוותינו אשר בדבר ה' הולכים ומתגשמים, ובשעה גדולה כזו הנהיה אנחנו עכשיו נזורים אחר

[הולכים אחורה], מאחר מקור חיינו, ונחלל את היום הקדוש שהוא הוד קדשינו ותפארתנו.

אינני מקבל לאמת את השמועה הזאת, אבל אם ימצאו איזה צעירים יחידים שהם שוגים בזה,

הנני מבקש את מעלת ההנהלה שתאחז ידה בכחל ובעוז לשמור את קדושת השבת.

המכתב נכתב לפני למעלה ממאה שנים. וכבר אז בעיני הראי"ה קוק "רואים אנו בעינינו כי פקד ה' את

עמו, וחזיונות תקוותינו אשר בדבר ה' הולכים ומתגשמים", ולא יתכן שבמצב המיוחד הזה מחללים

שבת.

מנהלי מקווה ישראל ענו לרב קוק, ולטענתם הם חייבים לעשות מלאכות אלו בשבת מפני שהם נגד שימוש ב"גוי של שבת". הם בעד עבודה עברית. הראי"ה קוק השיב להם בי"ג תמוז תר"פ (אגרות הראיה חלק ד', אגרת קלט (מהד' בית הרב, תשע"ח)) שיש ערך רב גם בשיתוף הגויים שחיים בקרבנו "שלא חדלה תורתנו הקדושה מלהזכירו בתור אחד מהנספחים לחיינו החברותיים... מה שנכנס בכלל היתר מלאכה על-ידי גוי בפרטים ידועים הוא דבר שאנו צריכים להכניס בחשבון של המשק החקלאי שלנו".

- לו מקווה ישראל היה כפר יהודי בחו"ל, והראי"ה קוק היה רב בחו"ל, הוא לא היה כותב להם מכתב כזה. מה הערך המוסף בתוכן מכתבו של הראי"ה קוק בכך שחילול השבת נעשה בארץ ובתקופה הזו?
- הראי"ה קוק ראה ערך חיובי בשיתוף גוים שחיים בקרבנו. מה הערך?
- כיום מקובל להעסיק עובדים שהם אינם יהודים – תושבי הארץ ועובדים זרים, בחקלאות ובתחומים נוספים (בניה, סיעוד ועוד). על-פי הראי"ה קוק, מה הערך החיובי בכך?

ג. כמה שנים אחר כך, בחודש תמוז תרפ"ו (1926), פרצה מחלה בבהמות, והממשלה הבריטית אסרה כניסה של חקלאיים ערבים ליישובים יהודים. הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל, שהיה אז הרב של תל אביב, השיב תשובה בעניין חליבה בשבת (שו"ת משפטי עוזיאל כרך א', או"ח סימן י):

שאלה: לרגל דבר הבהמות שפרצה בארצנו בשנה זו, ובהיות שמחלה זו היא מחלה מתדבקת ממקום למקום על ידי כניסתם של בני אדם מכפרים שנפוצה בהם מחלה זו למושב אחר, אסרה הממשלה [הבריטית] כניסתם של תושבי הכפרים הערביים שבהם נגעה מחלה זו למושבות ישראל, ולכן נטלה האפשרות לחלוב הבהמות בשבת על ידי אינו יהודי, ואם נשאר הפרות טעונות חלב עד מוצאי שבת עלולות להסתכן ולהפסיק את חלבן, ועל ידי כך ייהרס לגמרי משק החלב שבמושבות ישראל שהוא מקור פרנסה למאות בעלי משק חלב ופועליהם המרובים. ולכן נפשנו בשאלתנו למצוא דרך היתר לחלוב הפרות בשבת, עד אשר יהיה אפשר לחלוב שוב על ידי לא יהודי על מנת להשתמש בו אחר השבת, או אם מותר לחלוב על מנת להשליכה לאיבוד.

הרב עוזיאל עסק בהרחבה ובהעמקה רבה בסוגיות הגמרא הקשורות לאיסור חליבה בשבת וחיפש דרכים להקל בעניין. ולאחר זאת:

והיות וענף החלב בארצנו הוא אחד מיסודות המשק היישובי, שמאות ואולי גם אלפים משפחות מתפרנסות או שמשלימות פרנסתן ממנו, והיות ומניעת החליבה בשבת תביא צער רב לבהמות שגורם הפסקת החלב ולפעמים קרובות גם מיתתן של הפרות החולבות, שנמשך מזה הריסת משפחות שלמות שמקור פרנסתן היחידי הוא משק החלב, והריסת נקודות יישוביות שאחד מתנאי קיומן הוא משק החלב, והואיל והשלכת החלב לאבוד או החליבה לתוך אוכל אינן מתירות החליבה, ואין לנו אפוא אלא התיר חליבה על ידי גוי שגם בזה יש לפקפק מאד אם נפסוק להלכה שהחליבה בשבת אסורה מדאורייתא, והואיל ולא תמיד ולא לכל אדם נמצאים חולבים לא יהודים ברשותו, מכל טעמים אלו מצדד אני להיתר על יסוד מאמר רז"ל: "כדאי ר' שמעון לסמוך עליו בשעת הדחק" (ברכות ט ע"א).

לפיו, ההיתר הוא בארבעה תנאים: "שהחליבה תעשה על ידי כלי ולא בידיים וזאת לשם שינוי, שתיעשה בצנעה, רק כשלא יהיה אפשר לעשות על-ידי גוי, ולחלוב לאט". הרב עוזיאל כתב שדבריו הם מחודשים "כל זה אני אומר לא להלכה ולא למעשה אלא הצעה למשא ומתן לברורה ולבונה של הלכה זו עד אשר יסכימו עמי רבותינו הגאונים שבארצנו".²

• מה היו השיקולים של הרב עוזיאל למצוא היתרים דחוקים על מנת להתיר חליבה בשבת?

ד. לאחר כשנתיים הגיב הראי"ה קוק לרב עוזיאל על פסיקתו בעניין (שו"ת אורח משפט אורח חיים סימן 100):

ב"ה עיר הקדש ירושלים תובב"א ט' אלול תרפ"ו.

לכ' ידידי הרב הגאון מוהר"ב חי עוזיאל שליט"א ראש רבני מחוז יפו ת"א ת"ו. שלו' וברכה. הגיעני קונטרסו היקר, וראיתי התאמצותו הנאמנה לטובת אחינו בעלי המחלבות. אבל אחרי כל זה קשה מאד לבנות יסוד להיתר, בדבר המוחזק ועומד על פי דברי רוב הראשונים שיש בזה איסור סקילה.

² הרב עוזיאל כתב תשובות נוספות בעניין, בעקבות תגובות שהגיעו אליו. ראה: שו"ת משפטי עוזיאל כרך א, או"ח סימן יא; שו"ת משפטי עוזיאל כרך ג, אורח חיים סימן מז.

מכאן ואילך הראי"ה קוק דן ופלפל עם הרב עוזיאל בדברי הגמרא והפוסקים בעניין, ולבסוף כתב: אין בזה שום נטייה [שום ספק], שהוא איסור תורה ממש ויש בזה סקילה וחסאת, יהיה מאיזה טעם שיהיה. אם מטעם ממחק כדברי רבנו תם, או מטעם קוצר, או מטעם מפרק, אם שנאמר שבעלי חיים לגבי שבת הוי בכלל גידולי קרקע... או איזה טעם אחר שהוא, אי אפשר לנו להקל ראש בדבר ולהתיר איסור תורה לרובא דרבנותא, על-ידי ישראל בשבת. ודי לנו אם נעלים עין מאלה שהם מקילין לחלוב על גבי קרקע, וגם זה אין ראוי שתצא הוראה מפורשת משום תלמיד חכם מוחזק בהוראה, אבל חלילה וחלילה להרחיב עוד את ההיתר.

ואקווה בע"ה שאם נעמוד כולנו באגודה אחת לחזק את ידי החרדים על קדושת שבת קדש ימצאו גם כעת נכרים שיוכלו לחלוב ויכנסו ברישיון הממשלה למושבות וגזירה עבידא דבטלה [והגזרה בוודאי תתבטל] .. וקל וחומר דבר המוכרע שהוא איסור תורה ונפיק מיניה חורבא [ויהיה מזה חורבן גדול] ופרצה גדולה בזילותא דחילול שבת קודש, ודאי לא תצא הוראה כזאת מחכמי ישראל למעשה.

והנני בזה ידידו עוז, דורש שלום תורתו, באהבה רבה. הק' אברהם יצחק ה"ק.

- הראי"ה קוק חרד לגורל הישוב החקלאי היהודי ובכל זאת התנגד לפסק של הרב עוזיאל. מדוע התנגד מבחינה הלכתית? ומה הפתרון שהציע בעניין?

ה. לראי"ה קוק היה אכפת מאד מחיזוק החקלאות היהודית בארץ, וכידוע הוא הוביל ביד רמה את היתר המכירה בשנת שמיטה. אבל בעניין חליבה בשבת, הוא נאבק על כך שהדרך היחידה תהיה רק באמצעות חליבה על-ידי גוי. הוא שלל את האפשרות שיהודי יחלוב והחלב ייגר על גבי אוכל, או שיחלבו ביד שמאל ועוד היתרים מסוג זה. כך כתב כמה שנים אחר כך במכתב בי"א ניסן תרפ"ט (שו"ת אורח משפט אורח חיים סימן סד):

לאשר בקש ממני כבוד תורתו להודיע את דעתי בדבר הפרצה שנתהוותה בעוונותינו הרבים אצל אחדים לחלוב את הפרות בשבת קודש. ויש שמצאו להם היתרים דחויים שאין להם יסוד בהלכה, למעשה, נגד ההוראה המקובלת בישראל מאז, שהחולב הוא מחלל שבת במלאכה דאורייתא, שחייבים עליה חטאת בשוגג, וכרת וסקילה במזיד. ולבד מה שהאיסור הוא חמור

ונורא מצד עצמו, הוא מביא עמו עוד חילולי שבת גדולים ונוראים, ה' ישמרנו. ואם היו אלה אשר צדדו להקל רואים את התקלות הגדולות, שיוצאות מדרכי היתר כאלה בוודאי שהם בעצמם היו צווחים ככרוכיא ומוחים בכל עז נגד הפרצה הגדולה הזאת. ואיני רוצה להיכנס כאן, בפרטי הדברים, בפלפולים, בנוגע להיתרים המביאים לידי גיחוך, שאינם כי אם סמיות עיניים כמו לחלוב על גבי אוכלים, שגם מי שישתמש בהיתר זה ייתן איזה גרגרים של אוכל ועל סמך זה יחלוב מחלבה שלמה. וכן בדבר החליבה ביד שמאל, לבד מה שאין מקור כלל במלאכות, חוץ מכתיבה, לחלק בין ימין לשמאל, הוא דבר שאינו במציאות המעשה כלל, כי החולבים משתמשים תמיד בשתי ידיים, ואך חוכא ואטלולא הוא לומר להם שיחלבו בשמאל. ואף על פי שאלה שנסו לגלות דעתם בענייני ההיתרים הללו הם תלמידי חכמים גדולים, שהנני מכבדם ומוקירם,³ אבל חלילה לעבור בשתיקה על דברים שהם מביאים תקלה, והפקרות בקדושת שמירת שבת קדש.

ותחזקנה ידי כבוד תורתו במחאתו נגד תקלה זו. וב"ה כל האיכרים היראים והשלמים אינם חשים לדברי הקולות, ומתנהגים ככל המבואר בדברי רבותינו הקדמונים מאז לחלוב על-ידי נכרים, או על-ידי ההנקה של הוולדות, ותודה לאל אין פרץ ואין צווחה אצלם, ומעשי ידיהם עולה לברכה בארץ, ומהם יראו וכן יעשו כל אחינו בני ישראל העוסקים בענייני מחלבות, ותבוא עליהם ברכת טוב.

1. במכתב אחר, בתאריך כ"ח אייר תרצ"א, כתב הראי"ה קוק שלא יתכן יישוב יהודי שאין בו גוי של

שבת (אורח משפט שם):

החליבה בשבת קודש על-ידי ישראל הוא איסור גמור וחילול שבת נורא, וח"ו להורות בזה צד קולא, ואין שום דרך כי אם לחלוב בשבת על-ידי נוכרי, כמו שעשו אבותינו מעולם, ובכלל אי אפשר לישוב יהודי שלא ימצאו בתוכם גם כן נכרים אחדים, לפי ההכרח של איזה דברים המותרים להיעשות בשבת ויום טוב דווקא על-ידי נכרים, וחוקי תורתנו הקדושה הם בוודאי יותר

³ כבר אז וגם אחר כך היו רבנים תלמידי חכמים גדולים שהתירו ליהודי לחלוב באופנים שונים: חליבה על קרקע (חזון איש); חליבה על אוכל (הרב שאול ישראלי); חליבה על צבע ובלבד שהחלב ישמש לייצור גבינה (הרב צבי פסח פרנק), ועוד.

חזקים באין ערוך מכל מנהגי בדאות שבדאו להם אנשים, והם חיינו ואורך ימינו ויסוד תחייתנו על אדמת הקודש.

"מנהגי בדאות שבדאו להם אנשים", כוונתו לעקרון של עבודה עברית, שלפי הדוגלים בה אין להעסיק גוים כלל, אף לא בשבת. לפיו, הימצאות "גוי של שבת" בכל יישוב יהודי, הוא דבר הכרחי.⁴ הראי"ה קוק נקט גם בצעדים מעשיים. הוא אסר על חברת תנובה בירושלים לקבל חלב "ממושב תל עדשים שמחללים שבת בפרהסיא בתעשיית החלב" וממקומות נוספים, אך מאחר ותנובה לא נשמעו לדבריו, פרסם הראי"ה קוק הודעה יוצאת דופן בתאריך כ"ה סיון תרצ"ב (להכות שורש, עמ' 97):

אנו מודיעים בזה לכל תושבי עיר הקדש שאסור לכל בר ישראל לקנות חלב, גבינה, חמאה ושאר תוצרת החלב מחברת תנובה ירושלים, עד שישמעו לקול התורה שלא לקבל שום תוצרת חלב מהמקומות הללו עד שיקבלו עליהם להתנהג כדת תורתנו הקדושה, ויתנו על זה ערובה לפי ראות עיני בית הדין, וכל אחד יזהיר את בני ביתו שלא יכשלו ח"ו.

- לאלו הצעות להתיר לחלוב בשבת באמצעות יהודי התנגד הרב קוק, ומה הסיבה לכך?
- כיום, גם אותן קבוצות אידאולוגיות שדגלו ב"עבודה עברית", מעסיקות עובדים שאינם יהודים. מה הסיבה לשינוי?

ז. הראשון לציון, הרב יעקב מאיר, קבל את תשובתו של הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל, כשתשובתו פורסמה במהדורה הראשונה של ספרו משפטי עוזיאל. במכתב בתאריך ט"ז בשבט תרצ"ה [כחצי שנה לפני פטירת הראי"ה קוק] הוא כתב (המכתב מופיע בפתח ספרו של הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל, פסקי עוזיאל בשאלות הזמן):

והוד מעלת כבוד תורתו חשף את זרוע קדשו והאריך הרחיב כיד ה' הטובה עליו, בפלוגתא דר' אליעזר ורבנן, וכל מה שאמרו הראשונים וספרי האחרונים בדין זה, והעלה להתיר אם הבהמה טעונה חלב בשיעור שמצטערת ומסתכנת על ידו מטעם דצער בעלי חיים דאורייתא והפסד

⁴ סקירה היסטורית בעניין זה, ראה: חיים פלס, "בעיית החליבה בשבת בהתיישבות הדתית בארץ ישראל" ברקאי, ב [תשמ"ה] עמ' 108-132.

ממון ישראל וישוב ארץ ישראל וכו'. בתנאים מוגבלים שכתב בתשובתו, ובסוף דבריו כתב כנלע"ד להלכה ולא למעשה.

והנה אני בעניי אומר: בעיקר הדין אנכי מסכים אתו להתיר ויפה דן יפה הורה, אך מיראת השבת אוסיף עוד טעמי דהתירא... תכליתו [של פעולת החליבה] להציל הבהמה מצערה. ואם היה אפשרות להצילה בדרך אחרת, לא על-ידי חליבה, היה עושה, אלא שאין דרך אחרת כי אם על-ידי חליבה. פשיטא שנקרא מלאכה שאינה צריכה לגופה, ובזה ארווח לן דבידינו עוד טעם אחד להתיר.

"מלאכה שאינה צריכה לגופה" – מושג חשוב בהלכות שבת. אסור לעשות מלאכה שעושים אותה למען מטרה אחרת. למשל: אדם חופר בור בשבת בשביל שיהיה לו חול, לא בשביל ליצור בור. גם כאן החליבה היא לא כדי שיהיה חלב אלא למנוע מהבהמה צער. תנאים – ר' יהודה ור' שמעון חלקו בשאלה האם מלאכה שאינה צריכה לגופה זהו איסור תורה או דרבנן, והפוסקים חלקו ביניהם בשאלה כמו מי ההלכה. הרב יעקב מאיר צירף נימוק זה לנימוקי ההיתר של הרב עוזיאל. מדהים לראות שעם זה שהראי"ה קוק נלחם בכל כוחו במשך כל השנים נגד היתרים מסוג אילו, הרב יעקב מאיר, עמיתו כראשון לציון, תומך בעמדות אלו.

• הסבר את נימוקו של הרב יעקב מאיר להתיר חליבה בשבת על-ידי יהודי.

ח. הרצון לשמור שבת כהלכתה במשק הרפתות, הוביל כבר לפני עשרות שנים, לפיתוח טכנולוגיות של חליבה אוטומטית גם בימות החול. הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג, שהיה הרב הראשי לאחר הראי"ה קוק, ביחד עם הרב אברהם ישעיהו קרליץ-החזון אי"ש, אישרו מבחינה הלכתית את מכונת החליבה הראשונה שפעלה בשבת על-פי העיקרון של גרמא שהופעלה ברפת של קיבוץ חפץ חיים. במשך השנים השתכללו המכונות והתפתחו מכוני חליבה שניתן באמצעותם לחלוב כמה פרות ביחד בשבת. פיתוח נוסף הוא רובוט חליבה. הפרה מגיעה בעצמה למקום החליבה, והרובוט מזהה את הפרה ומתאים עצמו אליה באוטומציה מוחלטת, ללא מגע יד אדם כלל.⁵

⁵ על העקרונות של פעולות גרמא והיתרם בשבת, ראה: הרב שלמה רוזנפלד, "חליבה בשבת דרך גרמא", תחומין, יא, עמ' 170-175; הרב אורי דסברג, "חליבה בגרמא" תחומין, טו, עמ' 393-400; הרב זאב ויטמן, "חליבה בגרמא", שם עמ' 411-422.

יחד עם זאת במקומות רבים חזרו למה שהיה מקובל בעבר - חליבה בשבת על-ידי גויים מתושבי מהארץ, ועל-ידי עובדים זרים הבאים מחוץ לארץ. הם אלו שחולבים כל ימות השבוע וגם בשבת. ניתן לומר שדבריו של הראי"ה קוק, בהקשר זה, שלא עולה על הדעת קיום משק חקלאי ללא "גוי של שבת" מתקיימים במלואם.

לפי הפרסומים של מועצת החלב, יש כיום במדינת ישראל כ-120 אלף פרות, ותנובתם גבוהה מאד בהשוואה למקומות אחרים בעולם. רוב מוצרי החלב במדינת ישראל עומדים בכללי הכשרות. על-פי ההלכה מותר לשתות ביום חול חלב שנחלב בשבת באופן אסור, אך כיום, מי שמעונין יכול לרכוש בשווקים חלב ומוצרי חלב "מהדרין", שמשמעותם היא שהחלב לא נחלב בשבת.

תובנות לשיח ועיון

הראי"ה קוק פעל רבות למען חיזוק ההתיישבות היהודית בארץ ישראל. אך לא במחיר חילול שבת. הוא טען שאין לעשות מלאכה האסורה מהתורה בשבת גם לטובת ישוב הארץ. הוא נאבק על צביון השבת בארץ ישראל גם בשל חילול שבת בתחומים אחרים (טקסי "הבאת ביכורים", משחקי כדורגל, תיאטרון וכד'). לדבריו, "ל"גוי של שבת" ולשימושים הלכתיים נוספים באמצעות גוי (מכירת חמץ; מכירת בשר שנטרף לגוי, ועוד) יש תפקיד בחיזוק הישיבה של עם ישראל בארצו. חילול שבת על-ידי יהודים הוא פגיעה בהתקדמות בנין עם ישראל בארצו.

הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל, הרב יעקב מאיר ורבנים נוספים אחרים, ראו את הדברים אחרת. הם חיפשו דרכים אחרות שיהיו מעוגנות היטב בהלכה, כדי לאפשר חליבה בשבת על-ידי יהודים באופנים שונים מאשר ביום חול כדי לחזק ולבסס את ההתיישבות היהודית בארץ.

הרצון המשותף של כל הרבנים שפעלו בתחום, הביא לפיתוח אמצעים טכנולוגיים משוכללים שמאפשרים לחלוב פרות בשבת על-פי ההלכה, ויחד עם זאת חזונו של הראי"ה קוק בדבר הימצאות גויים של שבת שעושים את המלאכות הנחוצות וההכרחיות מתקיימות גם יחד.

ההצעות השונות לשמור שבת כהלכתה, שלא לגרום צער בעלי חיים, הרצון לחזק את ההתיישבות היהודית בארץ, הספקת חלב ומוצריו בכשרות טובה ומהודרת לכל בית ישראל, מלמדים על מורכבות ועל מגוון רחב של התמודדויות עד למציאת דרכים שמאפשרים את הדבר, ומהווים שותפות בפיתוח

משק החי והחקלאות בארץ, יחד עם שפע וברכה גדולה בתוצרת החלב במדינת ישראל.
"והיה ביום ההוא יחיה איש עגלת בקר ושתי צאן. והיה מרב עשות חלב יאכל חמאה כי חמאה ודבש
יאכל כל הנותר בקרב הארץ" (ישעיהו ז, כא-כב).

נספח 2 - מקורות לנושא א - הגדרת מלאכת חולב בשבת

קבוצה – 1 - מקור האיסור לחלוב בשבת - דש

- לימדו את המקור שלהלן, היעזרו בקישור לפניני הלכה, וענו על השאלות שאחריו:
1. מהו אב המלאכה שחולב הוא תולדה שלו.
 2. מהי הגדרת אב מלאכה זה? [מה מאפיין את המלאכה האסורה?]
 3. מה הדמיון בין חולב לאב מלאכה זה?

דש - בגמרא (שבת צה ע"א) נאמר: "החולב... בשבת חייב חטאת... חולב חייב משום מפרק". רש"י הסביר שחליבה היא תולדה של מלאכת דש. מלאכת דש היא פירוק התבואה מהקליפה, פירוק אוכל ממקום מכוסה. כך גם בחליבה. החלב נמצא בעטיני הבהמה ואסור לפרק את החלב משם.

קבוצה 2 - מקור האיסור לחלוב בשבת - ממחק

- לימדו את המקור שלהלן, היעזרו בקישור לפניני הלכה, וענו על השאלות שאחריו:
1. מהו אב המלאכה שחולב הוא תולדה שלו.
 2. מהי הגדרת אב מלאכה זה? [מה מאפיין את המלאכה האסורה?]
 3. מה הדמיון בין חולב לאב מלאכה זה?

ממחק - רבנו תם (שבת עג ע"ב תוספות דיבור המתחיל 'מפרק'), טען כנגד רש"י, שמלאכת דש היא רק בגידולי קרקע. לפי רבנו תם מפרק חייב משום ממחק. בעת הלחיצה על העטין של הפרה, מחליקים את העור של הבהמה. אך אם כך, הרי זו מלאכה שאינה צריכה לגופה? אלא שנח לו במחיקה זו, כדי שהבהמה לא תצטער מריבוי החלב, ושיוכל להיווצר חלב חדש.

קבוצה 3 - מקור האיסור לחלב בשבת - קוצר

לימדו את המקור שלהלן, היעזרו בקישור לפניני הלכה, וענו על השאלות שאחריו:

1. מהו אב המלאכה שחולב הוא תולדה שלו.
2. מהי הגדרת אב מלאכה זה? [מה מאפיין את המלאכה האסורה?]
3. מה הדמיון בין חולב לאב מלאכה זה?

קוצר - בתלמוד הירושלמי (שבת ז, ב) נאמר: "חולב משום קוצר". ניתן להסביר שהגדרה למלאכת **קוצר** היא רחבה יותר, ואין הכוונה דווקא לקצירה של תבואה בשדה. כל עקירה של דבר ממקום גידולו וחיותו הטבעי, זו מלאכת קוצר, זאת מפני שפעולת הקצירה העקירה ממקור החיות, מעניקה מעמד חדש ואחר לדבר שנעקר ממקומו (ע"פ הרב אברהם בורנשטיין, אגלי טל, מלאכת דש, כד, יד).

קבוצה 4 - מקור האיסור לחלב בשבת - גוזז

לימדו את המקור שלהלן, היעזרו בקישור לפניני הלכה, וענו על השאלות שאחריו:

1. מהו אב המלאכה שחולב הוא תולדה שלו.
2. מהי הגדרת אב מלאכה זה? [מה מאפיין את המלאכה האסורה?]
3. מה הדמיון בין חולב לאב מלאכה זה?

גוזז - כמו **בגוזז** שמפרק (מנתק) את הצמר מהבהמה, כך חולב מפרק (מנתק) חלב מהבהמה. (שיטה מקובצת, כתובות ס ע"א).

קבוצה 5 - מקור האיסור לחלוב בשבת - טוחן

לימדו את המקור שלהלן, היעזרו בקישור לפניני הלכה, וענו על השאלות שאחריו:

1. מהו אב המלאכה שחולב הוא תולדה שלו.
2. מהי הגדרת אב מלאכה זה? [מה מאפיין את המלאכה האסורה?] מה הדמיון בין חולב לאב מלאכה זה?

טוחן - מלאכת [טוחן](#) היא הפרדה של דבר לחלקים קטנים, וכאן יש הפרדה של החלב מהבהמה [זה לא דש לדעתו, כי דש זה רק בגידולי קרקע] (הרב אליעזר ממיץ, יראים השלם, סימן רעד).